

Filozófiai tudás vs. filozofálás *kontra* filozófiai elmélet vs. gyakorlat A praxis-vita tanulságai

A Platón által lejegyzett egyik legemlékezetesebb szókratészi beszélgetésben, a *Lakhész*ben a még viszonylag fiatal Szókratész két nagy tiszteletben álló idősebb hadvezérrel, Lakhésszel és Nikiasszal együtt próbálja megfejtetni a bátorság mibenlétét. Hosszas elmélkedés után sem tudnak végső megoldásra jutni. Sem a bölcs hadvezérek, sem a filozófus Szókratész nem tudja egyértelműen meghatározni, hogy mi a bátorság. „Nem találtuk meg tehát, Nikiaszom, hogy mi a bátorság.”¹ Úgy tűnik, a vizsgálódás kudarcot vall, *aporiába* fullad. Vagy mégsem, amennyiben a bátor cselekedet egyik próbája épp a vizsgálódásban való részvétel. Talán nem tudjuk megmondani, hogy mi a bátorság, ám e kérdés nyílt megvitatása által is bizonyulhatunk bátoroknak. A bátorság nem a tudásban rejlik, hanem erények gyakorlásában.

Hasonló gondolatokkal olvastam az elmúlt évek során a praxis-vitát elindító felvetésemhez² fűzött hozzászólásokat.³ Bizonyos értelemben csapdát állítottam a hozzászólóknak, hiszen azáltal, hogy a szerzők válaszoltak a felvetett pontokra, maguk is részévé váltak annak a közös *filozofálási* folyamatnak, gyakorlatnak, amit bemutatni igyekeztem. A filozófia inkább egy gondolati aktus és közösségi eszmecsere, semmint birtokolt tudás, ennek performatív megnyilvánulásaként értelmezhető e cikkek sorozata is. Hálát érzek ezért mind a szerkesztőség, mind a hozzászólók iránt, akár közvetlenül az én cikkekre reflektáltak, egyetértően vagy elutasítóan, akár az eredeti témához vagy egymás gondolataihoz fűztek kommentárokat.

A mára elterjedt gyakorlat, hogy szakfolyóiratok úgynevezett *célcikkeket* közölnek és arra a szakmai közösség tagjaitól hozzászólásokat várnak, maga is egy határozott koncepció része. Hernád István (Stevan Harnad) magyar származású kanadai kognitív tudós elméjében fogant meg a *nyílt kollegiális hozzászólás (open peer commentary)* víziója, egy olyan időszakban, amikor az internet még gyerekcipőben járt. Hernád szerint a tudósok közötti kommunikáció az írásos publikációk keretei között túl lassú és körülményes, elmarad a gondolkodás és párbeszéd természetes tempójától. Az egyik tudós megír egy cikket, ami talán csak évek múlva jelenik meg nyomtatásban, míg kollégái hasonló lassúsággal tudnak csak arra reagálni. Közben évek telnek el, az eredeti tanulmány szerzője esetleg már másképp látja a dolgokat, sőt meglehet, más témákkal foglalkozik. Hernád

DOI: 10.54310/Elpis.2022.1.9

1 *Lakhész* 199 e (Platón 1984, 51).

2 Nemes 2017. Az alább csak oldalszámok megjelölésével hivatkozott idézetek minden esetben erre a szövegre vonatkoznak.

3 Sárkány 2018, Cseke 2019, Rosta 2019, Kéri 2020, Kicsák 2021.

erre a problémára próbált megoldást eszközölni. Megpróbálta felgyorsítani és így hatékonyabbá tenni a szerzők közötti kommunikációt. A célcikkek és az erre adott válaszok rendszerének bevezetése csupán az első lépés, az internet segítségével megvalósuló még közvetlenebb kommunikáció, ahogy ő nevezi, a *tudományos égreírás* (*scholarly skywriting*) teremt tényleges kapcsolatot a tudományos közösség tagjai között:

A kutatók kommunikációjának potenciális élő spirálja, ahelyett hogy valós kognitív időben zajlana, számtalan ötletet halva születésre ítélt. A bűnös ismét a tempó: az a tény, hogy az írott médium reménytelenül nincs összhangban az emberi gondolkodás mechanizmusával és azon szervezeti potenciáljával, amely a gyors interakció során megvalósulhatna, ha volna egy olyan médium, amely *in tempo giusto* tudná táplálni a visszacsatolás megfelelő köreit.⁴

Mindezt nem történeti érdekességnek szánom, hanem azért említem, mert egy átfogó folyamat kulcsaként szolgál, ami a filozófiára is kihatással van, ahogy a filozofálás aktív és közösségi folyamata a kész tudás bűvköre fölé kerekedik. A filozófia számára is kívánatosnak tartom az *in tempo giusto* eszmecserék lehetőségét, a közösségi filozofálás így értett gyakorlatának terjedését.

Ennek szellemében térek rá a praxis-vita konkrét tanulságaira. A hozzászólások egyes pontjait olvasva olyan érzésem támadt, mint abban a régi játékban, amiben az ember egy szót sug a másik ember fülébe, az egy harmadikéba, és így tovább, majd a végén kiderül, hogy az eredeti szó, vicces módon, egészen mássá alakult: a sor végére a HARCSEA szóból, mondjuk, BARKA lett. Esetünk nem ennyire szövevényes, de jól észrevehető, hogy már az elején rám ragadt, hogy valamiképpen az elmélet és a gyakorlat (praxis) merev szétválasztása jár a fejemben, mégpedig úgy, hogy az egyiket (gyakorlat) egyoldalúan előnyben részesítem a másikkal (elmélet) szemben, sőt – *horribile dictu* – odáig is elmennék, hogy kizárólagos jogosultsággal ruházzam fel, a másikat felszámolásra ítélve. A későbbi kommentárok pedig már ebből a feltevésből indultak ki. Nos, röviden: *nem ezt mondtam*. A tervem pont az volt, hogy kimozdítsam, kiszabadítsam a filozófiai gyakorlatról zajló régi diskurzust a *teória vs. praxis* szokásos kereteiből. Hogy van egyrészt a tiszta elmélet, másrészt a tiszta gyakorlat, és ezek egymástól elkülönülve léteznek.

Már a címben sem a *filozófiai elmélet vs. filozófiai gyakorlat* (teória vs. praxis) megkülönböztetést alkalmaztam, hanem a *filozófiai tudás vs. filozofálás* kettősségét. E nézet bevezetésére dolgoztam ki a mai filozófiában megjelenő gyakorlati törekvések egy lehetséges „taxonómiáját” (rendszerelését). Ebben három különböző felfogásra tértem ki. Az első azokat a törekvéseket fedi le, amelyek általános filozófiai elméleteket igyekeznek konkrét gyakorlati helyzetekre alkalmazni, továbbra is elméleti formában, az akadémiai világ keretei között. Ezt a területet nevezhetjük a nemzetközi filozófiában megszokott módon

4 Hernád 1993, 298.

egyfajta *alkalmazott filozófiának*. Erre hoztam példaként a bioetikát. Ebben az esetben is elméleti megközelítésekről van szó, többnyire szakcikkek formájában, azonban gyakorlati dilemmákra, például az életvégi döntések etikájára alkalmazva. A *második* megközelítésben a filozófiai belátásokat (elméleteket, tudást) életvezetési kérdésekre alkalmazzuk. Hogyan alakíthatom át az életemet filozófiai elvek alapján? A hagyományos válaszok között találjuk az arisztotelészi, epikuroszi és sztoikus előírásokat, majd Spinozát, Schopenhauert és Nietzschét, az újabbak között a fenomenológiai és egzisztencialista világtapasztalatokat, a még újabbak között pedig a környezeti etika, a hatékony altruizmus vagy a veganizmus elveinek alkalmazását. Ezek mind fontos formái az életmódként felfogott filozófiának.

Ezeket megemlítettem, mivel a filozófia mai érvényesülését illetően számottevő és népszerű irányok, még inkább azért, hogy ezektől *elkülönítsem* azt a harmadik változatot, amelyről voltaképpen szólt az értekezésem:

A gyakorlati filozófia egy harmadik, némileg radikálisabb változatát képezi az a felfogás, amikor nem az elméleti tartalomra, hanem a filozofálás gyakorlatára tevődik át a hangsúly. A filozófia kettős természetű tevékenység: egyszerre tudásra igyekszik szert tenni (ebben hasonlít a tudományokra), másrészt önmagában is megálló aktív folyamat. Ezt a kettősséget igyekszem érzékeltetni a *filozófia* és a *filozofálás* között tett distinkcióval. A filozófia nem csak úgy lehet gyakorlati, hogy elméleteket alkalmazunk életünk különböző területeire vagy egészére, hanem úgy is, hogy a filozofálás, a filozófiai gondolkodás, reflexió folyamatára összpontosítunk. Nem alkalmazzuk a filozófiát, hanem „csináljuk”. Míg az első két megközelítés alapvetően megmarad a filozófia tudásként, belátásként, elméleti tartalomként való felfogása mellett, ami inkább statikus jelleggel ruházza fel, addig a harmadik szempont dinamikus, nem a tartalmat, hanem a folyamatot állítja előtérbe. [...Az ide tartozó] filozófiai aktivitások nem a filozófiai tudásról, hanem a filozofáláshoz szükséges általános készségekről, valamint a filozofálás folyamatáról szólnak. (186)

Cseke Ákos jó érzékkel választott ki egy általam említett példát: „Ha valaki egy étteremben inkább tofut rendel párolt zöldségekkel és nem marhasültet, az tekinthető filozófiai gyakorlatnak.”⁵ A figyelmét viszont elkerülte, hogy ez nem arra a viszonyra kínál szemléltetést, amely az írásom középpontjában áll, azaz a címben megjelenő *filozófiai tudás vs. filozofálás* különbségére. Helyesen úgy értendő, hogy *akár* ez is tekinthető egy filozófiai elmélet gyakorlati alkalmazásának (ezt most is így gondolom), viszont nem képezi a *filozofálás* esetét. Ezért is folytatódik, illetve zárul ez a rész ezzel: „Brokkolit enni hús helyett, hatékonyan adakozni, legyőzni a felgyülemelő haragot, fenomenológiai viszonyt kialakítani a testünkkel és embertársainkkal bizonyos értelemben az elmélettel *konzisztens* filozófiai gyakorlatot jelent, ám úgy, hogy az elmélet lényegi módon elválk

5 Cseke 2019, 111. Ehhez lásd: Nemes 2017, 185–186.

a gyakorlattól.” (185) Aki ebből a megfogalmazásból azt a benyomást szűri le, hogy *inkább* olyan gyakorlatokat keresek, ahol az elmélet éppenséggel *nem* válik el „lényegi módon” a gyakorlattól, jó úton halad. A cikk hátralévő részében a filozofálás gyakorlatának egy efféle felfogására térek át.

Azt állítom, hogy a filozófiai vizsgálódás, elméletalkotás folyamata van változóban, erre hívja fel a figyelmet az a három pont, ami a gondolatmenetem középpontjában áll: (1) a filozófia dinamikusabbá válik; (2) ezt az átmenetet a megismerés közegének változása idézi elő, a filozófia ily módon alkalmazkodik a mai kulturális, kommunikációs és episztemikus viszonyokhoz és kihívásokhoz; (3) a megismerés, a tudás előállításának dinamikus, közösségi közege jelentős hatást gyakorol az ágencia, az identitás és a szerzőség felfogására.

A filozofálás így értett folyamata *nem* az elmélet és az alkalmazás kettősségében jelenik meg, hanem úgy, hogy *maga* a filozófiai elemzés, ha úgy tetszik, az elméletalkotás válik gyakorlattá. Ezáltal léphetünk ki a teória *vs.* praxis csakugyan szűknek tekinthető szembeállításából. Megismétlem: „*A filozófia nem csak úgy lehet gyakorlati, hogy elméleteket alkalmazunk életünk különböző területeire vagy egészére, hanem úgy is, hogy a filozofálás, a filozófiai gondolkodás, reflexió folyamatára összpontosítunk. Nem alkalmazzuk a filozófiát, hanem »csináljuk«.*”⁶ Alkalmazni az elméletet egy dolog, alakítani az elméletet pedig egy másik, miközben mindkettő felfogható filozófiai gyakorlatként.

Ironikus módon, a megközelítésem egybecseng Cseke Ákoséval. Valójában pont amellet érvelek, amit számon kér rajtam, azaz az elméletalkotás gyakorlati szempontjainak felismerését. Cseke így fogalmaz: „A filozófia teoretikus és praktikus filozófiára való felosztása olyan emberképen nyugszik, amelyben az ember lényegénél fogva kettős, gondolkodó és cselekvő lény. [...A filozófia] mindeközben pedig végső soron se nem teoretikus, se nem praktikus.”⁷ Én inkább úgy fogalmaznék, hogy mindkettő: egyszerre elméleti és egyszerre praktikus. Ennek megértésében lehet segítségünkre Szókratész.

Szókratész filozófiai tevékenysége (*praxisa*) a legjobb példa arra, hogy az elmélet mint gondolati *tartalom*, nem választható el élesen a filozofálás sajátos *gyakorlatától*. Minden filozófiának szükségszerűen van tartalma, tárgya, témája, miközben valamilyen formában, közegben, társaságban, térben és időben valósul meg. Ugyanakkor a tartalmi és a performatív összetevők különböző hangsúllyal jelenhetnek meg: időnként inkább a tartalom, máskor a performativitás maga kerül a figyelem középpontjába. Szókratész filozófiája, Platón írásain keresztül, megközelíthető elméleti tartalmainak elemzésével, de összpontosíthatunk a piactéri beszélgetések erkölcsi gyakorlataira is. A közösségi filozófia *praxisa* felől értelmezve ez utóbbi szempont válik hangsúlyosabbá.

Részben épp Szókratész filozófiai habitusának megítélése körül alakult ki izgalmas vita a hozzászólások sorában Cseke Ákos és Rosta Kosztasz között. Mondhatnám, hogy

6 Nemes 2017, 186.

7 Cseke 2019, 117.

a jelen gondolatmenetemet illetően lényegtelen, hogy Szókratész alakjának és tevékenységének mely elképzelését fogadjuk el: a „történeti” Szókratészt vagy a platóni (platonizált) Szókratészt. Mégis érdemes kitérni erre a kérdésre, egyrészt mivel én hoztam be a cikkemben, másrészt mivel Szókratész nagyon jó példája a filozófia azon felfogásának, amelyet az írásomban bemutatok. Szókratész egyszerre elméleti–vizsgálódó és gyakorlati filozófus. Nem úgy, hogy egyszer ez, másszor az, hanem úgy, hogy filozófiai gyakorlatában a két szempont elválaszthatatlanul, szervesen összekapcsolódik. Szókratész és a szókratészi filozófiai praxis teljesen más mintázatot mutat, mint például a sztoikus Cato, a cinikus Diogenész vagy Epikurosz filozófiai életmódgyakorlatai. Szókratész a beszélgetéseiben elméleteket alkot, vagy erre törekszik, ám ez a tevékenysége társas interakciók gyakorlatában jelenik meg. Szókratésznál e gyakorlat nem elsősorban tartalmilag, témáit illetően jelenik meg, hanem a hétköznapi életvitelében, azaz úgy, ahogy ténylegesen a napjait tölti. „Már kora reggel a sétányokra és sportpályákra sietett. Amikor megtelt a piac, ott tűnt föl, és a nap hátralevő részét mindig ott töltötte, ahol számítása szerint a legtöbb emberrel találkozhatott” – írta róla tanítványa, Xenophón.⁸

Steve Jobs nevezetes módon azt találta mondani, hogy minden technológiáját odaadná egy Szókratésszel töltött délutánért, amivel vélhetően filozófiai beszélgetésekre utalt. Sokan vagyunk ezzel így, bár – ki tudja? – talán csalódást okozna a mi könyvekhez és más írott forrásokhoz, szakcikkhez szokott elménk számára egy efféle filozófiai gyakorlat. Egy délutánt mindenképp megérne, bármennyire is megterhelő lehetett a vele folytatott beszélgetés, hiszen az európai filozófiai gondolkodás megkerülhetetlen gigaszáról van szó, akit mindannyian tisztelünk, de hosszabb távon sokan már nem elégednének meg az így felfogott filozofálással. Kicsák Lóránt talán úgy érezné, hogy semmi ahhoz foghatóan nincs része, „amit a *magányos* óráim olvasmányélményei, vagy barátokkal és szakmabeliekkel folytatott, *konkrét filozófiai ismeretekkel* tűzdelt eszmecsere is okozott”.⁹ Cseke Ákos is inkább választaná a magányos olvasást, akár Platón írásainak elmélyült tanulmányozását, mint Szókratész tevékeny követését.

Tudom, Kicsák itt a filozófiai kávéházra és nem a Szókratésszel folytatott beszélgetésre utalt, ami egyrészt nagy különbség, tekintve, hogy az általunk Platón írásaiból ismert filozófiai hírességről van szó, másrészt a lényegét illetően nem feltétlenül mérvadó. Szókratésszal beszélgetni teljesen más, mint a magányos olvasás és elmélkedés, vagy az így megszerzett ismeretekről való tudományos eszmecsere. Ha Szókratész megjelenne közöttünk, aligha tudnánk érdemi beszélgetést folytatni vele szakfilozófiai kérdésekről. Ha a kérdés úgy vetül fel, hogy a történeti Szókratész agorán és más nyilvános tereken végzett filozófiai gyakorlata inkább a filozófiai kávéházhoz hasonlít (ami nem baráti beszélgetés, ahogy Kicsák, nem is *brainstorming*, ahogy Cseke képzei),

8 *Emlékeim Szókratészről* I. 1. 10 (Xenophón 1985, 9).

9 Kicsák 2021, 136.

vagy inkább a megszokott tudományos előadásokhoz, konferenciákhoz, nem beszélve a magányos olvasásról és a cikkírásról, egyértelműen az első opciót választanám.

Fontos azonban látni, hogy a gondolatmenetem mind Szókratész gyakorlatát, mind a filozófiai kávéházat csupán *illusztráció*ként említi egy tágabb kép felvázolásában. A filozófiai kávéház csepp abban a tengerben, amit ábrázolni kívántam, ugyanakkor fontos modellje a mindinkább közösségivé váló helyi és globális filozofálásnak – erényeivel és korlátaival együtt. A filozófiai kávéház más, mint a szokásos filozófiai tevékenységeink: zavarba ejtő, mert megszoktuk, hogy könyvekből, cikkekből és a tudós emberekkel való beszélgetésből tudást sajátítunk el, azaz *tanulunk* ezekből. A közösségi eszmecsere nem ilyen, nem az egyes elmék feltöltődéséről szól, hanem az egész csoport aktív megismerési folyamatáról.¹⁰

Voltaképpen abban is egyetértek Csekével, hogy a filozofálás módjainak legszembevetőbb különbsége az, hogy ezt a gyakorlatot másokkal közösen, dialogikusan és csoportban éljük meg, vagy egyedül, „menthetetlenül személyes kalandnak és vállalkozásnak”.¹¹ Vitaindító tanulmányom címének második része, az alcím, erre a különbségre utal: „A közösségi filozofálás praxisa”. Ez a szempont, azaz hogy a filozofiót inkább egyedül vagy társaságban műveljük, összefügg a filozófia sajátos helyével, intézményes környezetével, kommunikációs közegével (elsősorban az írásbeliség és szóbeliség viszonylatában), a tempójával, a céljaival és elvárásaival, a közönségével, tartósságával. A szóbeli filozófia, ami értelemszerűen társas tevékenység, más módon működik, mint a főleg írásos közegben szituált egyéni, magányos filozófia. Nem arról van szó, hogy az egyik elméleti, a másik pedig gyakorlati, hiszen mindkettő egy sajátos gyakorlatot, *performativitást* testesít meg. Inkább arról, hogy míg az írásbeliség magányos filozófusa hajlamosabb a filozofálást rögzített tudás megszerzéséeként, birtoklásaként és előállításaként felfogni és tapasztalni, addig az interperszonális, közösségi filozófiai gyakorlat a filozófiai belátásokat provizórikusnak tekinti, folytonosan változóknak, eredetüket pedig kevésbé tudja egy adott szerzőhöz társítani.¹²

Inkább fokozati a különbség, nem egymást kizáró. Az írásbeliség, a könyvek és a cikkek, természetesen maguk is kommunikációs eszközök: arra vannak, hogy más emberekkel, más elmékkel – élőkkel és holtakkal – kapcsolatba kerüljünk. Az olvasás és írás személyközi interakció. Másrészt a beszélgetések során is az írásbeli közegben elsajátított készségeinkre és ismereteinkre támaszkodunk. A két világ, azaz a tudáscentrikus filozófia és a filozofálás közösségi gyakorlata nem választható el élesen, inkább hangsúlyokról,

10 Nemes 2016.

11 Cseke 2019, 112.

12 Adam Briggie, az úgynevezett *terepfilozófia* képviselője hasonló meglátások alapján tesz különbséget a nyilvános és a privát filozófia között (Briggie 2019, 76): „A privát filozófia egyfajta monológ, ahol a filozófusok a választ igyekeznek megszerezni, valamint már előre kész beszéd formájában előadni azt, ami mindig ugyanaz, függetlenül a kontextustól. Ezzel szemben, a nyilvános filozófia olyan dialógus, ahol a filozófusoknak rögtönözniük kell a beszélgetőtársaikra reagálva, illetve velük együttműködve.”

tér- és időbeli különbségekről van szó: más a tempója a magányos gondolat megosztásának és más a beszélgetésnek. Ha nagyon le akarom egyszerűsíteni a tanulmányom fő gondolatát, akkor ezt állítom: *ahogy az egész világunk, úgy a filozófia is keresztül-kasul összekapcsolt, felgyorsult közösségi hálózattá vált, így sokkal jobban kidomborodnak bizonyos performatív sajátosságai.*

Az elmélet és a gyakorlat szétválasztásával és egyoldalú megítélésével együtt maradt rajtam az *akadémiai* filozófia elítélése, mint ami szükségszerűen elméleti jellegű. Főleg Kéri Dénes és Kicsák Lóránt érinti ezt a témát. Vizsgáljuk meg ezt a kérdést. Hogy pontosan mit jelent (ma) az akadémiai filozófia, nem feltétlenül könnyű, de nem is túl bonyolult kérdés. Az egyszerűség kedvéért, azokra a filozófusokra utalok, akik egyetemeken és kutatóintézetekben dolgoznak, tudományos fokozatuk van, kutatnak, oktatnak, konferenciákra járnak, cikkeket, könyveket írnak stb. – ez a szakmájuk és megélhetési forrásuk. Nem azokra a filozófusokra gondolok, akiket Cseke Ákos a legismertebb kortárs filozófusoknak tekint (Badiou, Marion, Sloterdijk, Agamben), hanem azon szellemi munkások nemzetközi légiójára, akik gondolataikkal megtöltik a szakmai folyóiratokat, konferencia köteteket, az internetet. A filozófusok globális összekapcsolódása egy nagy gondolkodó hálózattá a mai intézményes akadémiai környezetben és azon kívül is megfigyelhető.

A filozófia mai akadémiai keretei nem mindig segítik a szabad filozófiai eszmecserét, sőt egyre inkább nehezítik – az üzleti szempontok, a publikációs kényszer, a többi tudományterülettel való versengés és más hasonló tényezők előtérbe kerülésével. Sokat hallunk ma erről, gyakran érezzük a saját bőrünkön is. Ugyanakkor az akadémiai tudomány változásai is leírhatók a folyamat és a közösség előtérbe kerülésének szempontjaival. Tanulmányomban erre is kitértem:

A természettudományokban régóta megfigyelhető ez a változás. Már nem arról van szó, mint a 18. vagy 19. században, hogy egyetlen szerző ír többkötetes nagy műveket, amelyekben kifejti elméleteit a természet átfogó értelmezéséről. A tudományokban ma megszokott, hogy csoportokban dolgoznak a kutatók, egyre több a bevont szerző, egyre több a hivatkozás és az interdiszciplináris együttműködés. [...] Forrai Gábor arra hívta fel a figyelmet, hogy az analitikus filozófiában is hasonló tendenciák jelentek meg. A filozófusok már inkább rövidebb cikkeket írnak, nem nagy elméleti műveket, könyvek formájában. A filozófusok közötti kommunikáció így felgyorsul. Egyre több a hivatkozás, egyre gyakoribbá válnak a filozófiában is a többszerzős publikációk. A filozófusokat egyre kevésbé mozgatja az az ambíció, hogy évtizedekig dolgozzanak egy-egy problémára adott végleges válaszon, inkább részt vesznek a gyors, közös gondolkodásban. (187–88)

Ez a rész is arra utal, hogy az általam jelzett különbség nem az akadémiai filozófia és a filozófiai praxis akadémiaán kívüli területe között, hanem a filozofálás gyakorlatában mindenütt megjelenő különbségek mentén húzódik. De még a filozófiai praxis esetében

sem indokolt egyoldalúsággal vádolni a megközelítésemet, hiszen ezzel kapcsolatban is az egymást kiegészítő szerepeket hangsúlyoztam: „Szívesebben remélném, hogy a filozófia elméleti és gyakorlati orientáltsága megtalálja a harmonikus egymás mellett létezés feltételeit. Talán úgy, ahogy a biológuskutató sem lát riválist a praktizáló orvosban, vagy az elméleti pszichológus klinikai pszichoterápiát végző kollégájában.” (191)

Rosta Kosztasz Cseke hozzászólásában megerősítve látja azt az általam megfogalmazott „önbeteljesítő jóslatot”, miszerint a hazai filozófiai közösség nem lesz elragadtatva a filozófia új gyakorlataitól. A későbbi hozzászólások, bár egyértelműen elutasítónak aligha nevezhetők, tovább erősítetik ezt a benyomást. Ugyanakkor felhívom a figyelmet, hogy a cikkemben a korábbi tapasztalataimból fakadó borongós gondolathoz hozzáfűztem, hogy inkább bizakodó vagyok a nemzetközi filozófia fejleményeinek meghonosodását illetően. Utólag visszaolvasva saját tanulmányomat és az erre érkezett kommentárokat, sokkal inkább szembeötlő, hogy a felvetéseim óta eltelt közel öt évben milyen óriási változások mentek végbe világszerte és nálunk is a filozófiában. Ebben szerepet játszott az elhúzódó koronavírus-járvány, amely nemcsak a hétköznapjainkban, hanem a tudományos, társadalmi életünkben, az oktatásban és a filozófiában is jelentősen átalakította a korábbi szokásainkat. Hosszú és megterhelő volt a járvány, ám a cikk megjelenése óta eltelt idő mégis rövid, főleg a filozófia egész történetét figyelembe véve. Ha számba veszem azt, hogy ez idő alatt mennyi új fejleménnyel gazdagodott a filozófiai kultúránk, beigazolódottnak vélhetem a sejtésemet.

Míg az internetet korábban arra használtuk, hogy cikkeket és könyveket keressünk, a társas médiát arra, hogy megosszunk gondolatokat, illetve kommentáljuk mások gondolatait, ami nagyban korlátozta az érdemi eszmecserék lehetőségét, az új eszközeinkkel, új online platformokon sokkal közvetlenebb találkozások váltak lehetővé, akár a helyi közösségünk tagjaival, barátokkal, kollégákkal, diákokkal, akár tágabb viszonylatban, könnyebben tudtunk bekapcsolódni nemzetközi eseményekbe is. Szembetűnő módon szaporodtak meg a különféle közösségi filozófiai események, filozófiai kávéházak, könyvklubok, más hasonló beszélgetések, akár online, akár – amikor a járvány lehetővé tette – személyes jelenléttel. Nem az obligát disszeminációra, ismeretterjesztésre, filozófiánépszerűsítésre gondolok, bár annak is új formái jelentek meg. A filozófiai *podcastok* terjedése szintén változást hozott a filozófiai gyakorlatainkba, ezzel együtt abba is, hogy kiket és hogyan érhetnek el a filozófiai gondolatok.¹³ A hagyományosabbnak tekinthető, ám szintén újszerű médiumok, mint például a *Qubit* és a *Filoman*, rövid filozófiai cikkeket tágabb olvasóközönség számára is könnyen elérhető módon közlő online források, mára elismert felületeivé váltak a nyilvános filozófiának. Fontos megjegyezni, hogy a filozófiálás így felfogott módja ugyan dinamikusabb, más értelemben viszont nem gyors, éppen a *lassú* elmélyedésre ad lehetőséget, mivel nem néz szembe

13 Adamson 2022.

azzal a nyomással, hogy rövid időn belül eredményt kell produkálnia.¹⁴ Az akadémiai szabályokhoz képest ebben is különbséget észlelünk.

Voltaképpen ezekre a tendenciákra, elmozdulási lehetőségekre igyekeztem felhívni a figyelmet, mégpedig leíró módon és előrejelző jóslatként, nem a filozófia egyértelmű természetére kigondolt *normatív* elméletként. Ez a kérdés Cseke, Rosta és Kéri cikkeiben jelenik meg, ahol egymás felvetéseire reflektálnak. Kéri makacsul kitart amellett, hogy a filozófia természetéről, formáiról, változásairól való beszéd mód így vagy úgy előírást is megfogalmaz arra vonatkozóan, hogy mi számít filozófiának és mi nem, mi fogadható el annak, és mitől kell megszabadulnunk. Rosta ezzel szemben felismeri, hogy a fellevezető cikkemben sokkal inkább a filozófia történeti változatosságáról van szó, bizonyos irányok előtérbe vagy háttérbe kerüléséről.

Ettől függetlenül is marad a kérdés, hogy *mi* a filozófia, mitől lesz egy adott diskurzus, beszélgetés, gyakorlat sajátosan filozófiai. Sárkány Péter is felveti ezt a kérdést, jóllehet velem ellentétben a *filozófiai praxis*, mint elkülönült terület vonatkozásában: „Meggyőződésem, hogy a filozófiai praxisnak is számot kell adnia arról a tudásról és kompetenciáról, amely lehetővé teszi a filozófia igényes egyéni, csoportos és közösségi művelését.”¹⁵ A magam részéről arra hajlok, hogy a filozófiát nem lehet esszenciális jellegek alapján más beszédmódoktól, diszciplínáktól világosan elkülöníteni. Történeti változékonysága, a különböző, együtt élő hagyományok, módszerek, célok, társadalmi szerepek sokszínűsége eleve kizárja ezt. Egy globalizálódó világban, a kultúrák találkozásával még nehezebb lesz ragaszkodni a filozófia egységes arculatához. A gyakorlati filozófia, a filozófiai praxis, a filozófia mint életmód felfogása, a nyilvános és közösségi filozófia, mind abból a felfogásból indulnak ki, hogy a filozófia volt és lehet más is, mint amihez hozzászoktunk, így érdemes új utakat keresni, kísérletezni.

A különféle filozofálási módok közös nevezőjét illetően egyaránt utalhatunk a közös hagyományra, az intellektuális beállítódásra, bizonyos alapvető ismeretekre, de még inkább bizonyos *készségek* elsajátítására, nem is formális módszertanra gondolok, hanem egy sajátos érzékenységre, *látásmódra*. Wittgenstein idézve:

[A]kik sosem folytattak még valamiféle filozófiai tárgyú kutatást, [...] azok nincsenek fölszerelve az ilyen kutatáshoz vagy vizsgálódáshoz szükséges látóeszközökkel. Olyanformán, mint ahogy aki nem szokta, hogy virágot, bogyót vagy gyögyfüvet keressen az erdőn, az nem is talál, mert nem ezen edződött a szeme, és nem is igen tudja, hogy merrefelé keresse. Így megy el a filozófiában járatlan ember minden hely mellett, ahol a fű alatt rejtőzködő nehézségek lapulnak, míg a gyakorlott filozófus megáll, mert érzi, hogy itt valami nehézség rejlik, habár még nem is látja.¹⁶

14 Nemes 2012.

15 Sárkány 2018, 149.

16 Wittgenstein 1995, 45–46.

Azzal, hogy a filozófia kitágul, új gyakorlatokkal gazdagodik, vagy éppen régebbi gyakorlatokból merít, új helyeken, formákban és résztvevőkkel jelenik meg, nem lesz kevésbé filozófia, mint ahogy attól sem, hogy a *szakértelem* mai intézményes kereteit megkérdőjelezve, az *episztemikus igazságtalanság* filozófiában is megjelenő visszásságait is enyhítve, több embert von be a filozofálás gyakorlatába.¹⁷

A modern művészetek története tele van kísérletekkel, nem elméleti belátás, hanem performatív gyakorlatok formájában, amelyek olyan szempontokat tesznek kérdéssé, mint a művészet mibenléte, célja, helye, intézményes és társas közege, a művész és a közönség, a művészet és a technológia viszonya, stb. Ezekben a kísérletekben a művészet önmagára reflektál, a folyton változó környezetben keresi helyét. Különösen izgalmasnak tartom azokat a próbálkozásokat, amelyek a művészet megszokott intézményes környezetét és határait kérdőjelezik meg, mint a közösségi művészet, a *street art* vagy a *slam poetry*. A tudományban hasonló törekvések figyelhetők meg a tudáshoz való hozzáférés felszabadulása, a szerzőség és publikáció átalakulása, az állampolgári tudomány (*citizen science*) terjedése révén. Ha lassan is, a filozófiában is megjelennek az új gyakorlatok, amelyek tudatosan gondolják újra, hogy mit jelent a filozófia, kik, hol és milyen keretek között, formában vesznek benne részt.

A filozófia itt bemutatott átalakulása fontos tapasztalat mindannyiunk számára. Lesznek, és vannak ma is, akik rosszkedvvel, netán irtózva figyelik e folyamatokat, a publikálási szokások, a konferenciák, az oktatás változását, még inkább egészen újfajta filozófiai gyakorlatok megjelenését és terjedését. Mások felszabadító hatásának fogják érezni, mivel új lehetőségek nyílnak meg a filozófia számára. Csúnyán fogalmazva: ez nem „kívánságműsor”. Éppúgy értelmetlen a mai online kommunikációs közeg ellen fellépni, mint mondjuk azon keseregni, hogy sok mai fiatal kevés örömet talál az antik auktorok szövegeinek olvasásában. Szerencsére a filozófia iránt érdeklődő személyeket mindez nem kell, hogy közvetlenül korlátozza. Aki inkább magányos elmélkedésekre vágyik, régi bölcsek könyveinek elmélyült tanulmányozására, az továbbra is megteheti, és nem csorbul a filozófusi státusza. Hitelesnek maradv a felvetett gondolataimhoz, nem elsősorban kész nézeteket, tudást kívántam megfogalmazni a filozófia mai helyzetéről, hanem érdemi diszkuszióra invitálni azokat, akik valamiképpen érzik a változásokat, kihívásként élik meg azokat, akár úgy, hogy aggodalommal tölti el őket, akár úgy, hogy inspirációt nyernek belőlük. Talán nem oldottuk meg a filozófiai gyakorlat minden kérdését, konszenzusra sem jutottunk az eltérő felfogásairól, de ami fontosabb, belebocsátkoztunk egy termékeny eszmecserébe a felmerülő szempontokról. Leginkább azt remélem, hogy ez a közös gondolkodás és vita folytatódni fog az eddigi résztvevőkkel és mások bevonásával is.

17 Nemes 2020.

Bibliográfia

- Adamson, Peter. 2022. „Philosophy Podcasting.” In *A Companion to Public Philosophy*, szerk. Lee McIntyre – Nancy McHugh – Ian Olasov, 259–65. New Jersey: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119635253.ch26>.
- Briggle, Adam. 2019. „Dialogue and Next Generation Philosophy.” *Precollege Philosophy and Public Practice* 1: 75–88. <https://doi.org/10.5840/p420181256>.
- Cseke Ákos. 2019. „A filozófia »gyakorlati fordulatáról«. Válasz Nemes László vitaindító írására.” *Elpis* 12/1: 111–19.
- Hernád István. 1993. „A Gutenberg utáni galaxis.” *Replika* 11–12: 294–304.
- Kéri Dénes. 2020. „Az egyoldalúság csapdája. Hozzászólás a praxis-vitához.” *Elpis* 13/1: 121–27.
- Kicsák Lóránt. 2021. „»Elmélet vs. gyakorlat« a performativitás felől: Adalékok a praxis-vitához.” *Elpis* 14/1: 135–44. <https://doi.org/10.54310/Elpis.2021.1.9>.
- Nemes László. 2012. „A filozófiai kávéház és a nyilvános filozofálás európai hagyománya.” *Nagyerdei Almanach* 3/1: 1–37.
- Nemes László. 2016. „A filozófiai kávéház mint performatív aktus.” *Performa* 3. [http://performativitas.hu/res/nemes_fk_.pdf] (2022.10.25)
- Nemes László. 2017. „Filozófiai tudás vs. filozofálás: A közösségi filozofálás praxisa.” *Elpis* 10/2: 181–93.
- Nemes László. 2020. „Állampolgári tudomány és közösségi filozófia.” *Magyar Filozófiai Szemle* 64/2: 113–31.
- Platón. 1984. Lakhész. In *Platón összes művei* I. Ford. Steiger Kornél, 5–53. Budapest: Európa.
- Rosta Kosztasz. 2019. „Szókratész nyomában. Hozzászólás a praxis-vitához.” *Elpis* 12/2: 153–64.
- Sárkány Péter. 2018. „Életbölcselet és filozófiai gyakorlat. Megjegyzések a praxis-vitához.” *Elpis* 11/1: 149–55.
- Wittgenstein, Ludwig. 1995. *Észrevételek*. Ford. Kertész Imre. Budapest: Atlantisz.
- Xenophón. 1986. *Emlékeim Szókratészről*. Ford. Németh György. Budapest: Európa.